

It is revealed that the notes of his lectures on the history of Western-Russian and Ukrainian law and the course of history of Russian law prepared for the Kyiv Institute of national economy, has survived to this day. The role of academician in the establishment of University centers of research. Despite very successful pedagogical activity, research work for Mykola Vasylenko was the meaning of life. In Kyiv Institute of national economy he was introduced to the Company's activities for the learning of national economy and law of Ukraine. On 10 April 1921 in his meeting, I read a great report on «Essays on development of Ukrainian law». Mykola Vasylenko shared their experience with young scientists, guided the work of the professorial fellows S. M. Ivanitsky-Vasylenko and P. K. Bontasa.

The article presents interesting facts about the dismissal of academician from the Kyiv Institute of national economy, which occurred with the violation of legal norms, «retroactively» as an accused in the case of Kyiv regional center of the action.

Separately lit academician attempts to realize his idea of the establishment of the Department of history of Ukrainian law at the law faculties after his dismissal from the Kyiv Institute of national economy. He headed the Commission for learning the history of the West Russian and Ukrainian law Ukrainian Academy of Sciences has prepared a memo about the need for systematic research of history of Ukrainian law in higher educational institutions. The subject must break the ideological legacy of tsarism, that is the conventional wisdom, «that the Ukrainian nation with its cultural (ethnographic, every day, legal) achievements is a reflection of the Russian people».

The note was approved by the General meeting Ukrainian Academy of Sciences on 23 February 1925 and in April 1925 was considered in the meeting of the Commission subject to the private law of the Kyiv Institute of national economy. But, unfortunately, it was deemed possible the introduction of a course of history of Ukrainian law as optional, not core. It is established that the attempt to resume the study of the history of Ukrainian law at the law faculty of Kyiv Institute of national economy repeated in October 1928, the academician O. O. Malinowsky. This discipline was even introduced into the curriculum for year 1929/30 But the plan was not implemented. In the autumn of 1930 the law faculty of Kyiv Institute of national economy was abolished.

Key words: *Kyiv Institute of national economy, legal education, legal science, history of Western Russian law, history of Ukrainian law.*

УДК 340.153; 340.130.5; 321(091)(4/9); 34(091)(4/9)

Є. В. РОМІНСЬКИЙ,
науковий співробітник

«РЯД», «УСТАВ», «ЗАКОН» І «ЗВИЧАЙ»: ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК МІЖ ДЖЕРЕЛАМИ (ФОРМАМИ) ПРАВА В ДАВНІЙ РУСІ КНЯЖОЇ ДОБИ

В основу роботи покладений аналіз давньоруської юридичної термінології доби Київської Русі (XI–XIV ст.). Досліджений взаємозв'язок між різними видами джерел права. Значна увага приділена співвідношенню світських та церковних джерел права, їх взаємодії та взаємпроникненню.

Ключові слова: *історія держави і права, середньовічне право, світське право, церковне право, джерела права, закон, правовий звичай, нормативно-правовий договір.*

Роминский Е. В. «Ряд», «устав», «закон» и «обычай»: взаимосвязь между источниками (формами) права в Древней Руси княжеского периода

В основе данной статьи анализ древнерусской юридической терминологии в период Киевской Руси (XI–XIV в.). Исследована взаимосвязь между различными источниками права. Особое внимание уделено соотношению светских и церковных источников права, их взаимодействию и взаимопроникновению.

Ключевые слова: история государства и права, средневековое право, светское право, церковное право, источники права, закон, правовой обычай, нормативно-правовой договор.

Rominskiy Ye. V. «Ryad», «Ustav», «Zakon» and «Zvyчай»: correlation of sources of law in the princely era of Old Rus

This article is based on the analysis of the Old Rus legal terminology in the Kievan Rus period (XI – XIV century). The correlation between various sources of law is studied. Special focus is placed on the question of relations between secular and ecclesiastical sources of law, their interaction and interpenetration.

Key words: history of state and law, medieval law, secular law, ecclesiastical law, sources of law, law, legal custom, law-making treaty.

Дослідження пам'яток права вимагає від науковців зовнішньої та внутрішньої критики кожного джерела. Одним з елементів такої критики є визначення його належності до певного виду джерел (форм) права. Своєю чергою це пов'язане з проблемою наявності внутрішніх зв'язків між окремими джерелами права в межах певної сукупності. У разі, коли такі зв'язки є системними, може йтися про наявність системи права. Саме проблемі таких внутрішніх зв'язків і присвячена ця стаття.

Почати слід із середньовічного світосприйняття, яке формувало уявлення про окремі складові і ознаки цього світу, зокрема і про право. Весь християнський світ сприймався як єдина велика громада-паства, яка має своїх світських і духовних лідерів-поводирів. За Божою волею ця єдина громада поділялася на ряд менших громад-держав, кожна з яких має своїх світських та духовних лідерів, так само поставлених «від Бога». На лідерів покладається обов'язок берегти паству: захищати її від зовнішніх ворогів, встановлювати умови співіснування з іншими громадами та впорядковувати її внутрішнє життя. Одним із засобів впорядкування була законодавча діяльність. Тож законами вважалися усі настанови світської та духовної влади. Інших законів бути не могло, оскільки це суперечило основам Божого правопорядку.

Однак такий погляд відображав «ідеальну модель» суспільства. Реальне життя було складнішим. Християнство прийшло до народів Європи в часи, коли в них уже сформувалися зародки політичного устрою та правового регулювання. Крім того, населення земель колишньої Західної Римської імперії мало за плечима значний багаж римської цивілізації, її політичний і правовий спадок. В добу Темних віків середньовіччя внаслідок активного переселення германських і слов'янських племен, інтервенції скандинавів та сегментації (феодальної та політичної роздробленості) держав Європа перетворилася на конгломерат відносно самостійних незначних політичних формацій, пов'язаних між собою складним переплетінням горизонтальних та вертикальних

зв'язків і населених кожна унікальним сплавом представників десятків народностей. Причому кожна із цих народностей мала свій правовий спадок, а кожна з політичних формацій мала свої закони.

Тож у добу Високого Середньовіччя християнська Європа вступила далекою від того ідеалу християнської громади, який був сформований у працях раних патристиків. Проте, ідеал цей не зазнав якихось значних змін, теологічна думка була спрямована на адаптацію існуючих реалій до ідеальної форми. Одним з таких явищ, які зазнали «адаптації», були джерела (форми) права.

Основним елементом правової системи будь-якої середньовічної держави в цю добу був закон. Власне, будь-які настанови, що походили від світської чи церковної влади, вважалися законами. Законами були насамперед акти, що містили загальнообов'язкові норми, тобто численні статuti, хартії, ордонанси, ассизи, конституції тощо; все те, що сьогодні було б назване нормативно-правовими актами. Законами були й різні монарші колективні, земські та індивідуальні привілеї, уставні та персональні грамоти, листи тощо, щонайменша частина з яких сьогодні б була оцінена як індивідуально-правові акти. Зрештою законами були і рішення монарха у будь-якій розглянутій ним справі, що дало привід ряду дослідників говорити про існування в середньовіччі судового прецеденту.

Поряд із світськими існували церковні закони, які здебільшого містилися в збірниках канонів, серед яких, окрім Святого письма, провідне місце посідали апостольські правила, настанови соборів, праці патристиків, а також створені на їх основі збірники на зразок номоканонів.

Усі ці акти були законами, оскільки походили від єдиного справжнього законодавця – лідера пастви, бодай він й існував у двох особах – світського монарха та церковного ієрарха. Однак, крім власне виданих світською чи церковною владою актів, були, так би мовити, адаптовані закони. До числа останніх належали праці світських юристів і церковних діячів. Їх можна поділити на дві групи. До першої належать кодифікації правових норм чи церковних канонів, створені за власної ініціативи чи за пропозицією владного суб'єкта. Другу групу складають праці глосаторів та каноністів, в світській та церковній сфері відповідно, які стали керівними настановами для розвитку законів.

Поряд із законами існувало інше поширене джерело права – звичай. Сучасне розуміння правового звичаю є доволі далеким від середньовічного. Власне кажучи, до цієї категорії потрапляли усі інші правові норми, окрім закріплених в законах. Передусім, до числа звичаїв належали численні норми римського права та правотворча діяльність доби Ранняго Середньовіччя, зокрема законодавство Меровінгів, раних Каролінгів, готських та англосакських королів. Самі джерела були переважно забуті, а норми продовжували жити в народній пам'яті¹. Поряд з цим слід назвати «нові звичаї», які призналися для впорядкування відносин у корпоративних суспільних групах. З однієї сторони, це феодалне та багато в чому пов'язане з ним аграрне право, а з іншої – право, яке було основою правової діяльності різних середньовічних конжуратіо, серед яких провідне місце належало міським та сільським комунам, гільдіям, цехам, а також феодалним та міським союзам на зразок Ганзи.

Не було позбавлене своїх «звичаїв» і церковне право. Окрім загальновізантанних канонів, у межах окремих епархій створювалися збірники коментарів та єпископських відповідей, які мали наблизити канонічні правила до фактичних потреб певної громади.

Все це було актуальним і для Київської Русі. Законодавча влада поділялася «надвоє» між владою світською – князями та владою духовною – митрополитом та єпископами. Княжа формула влади, його право на суд, управління та законодавчу діяльність вкладається в формулу «судити і рядити». Літописи, грамоти, перекази та новоділи на основі іноземних творів, а також інші нарративи знають цей вислів у багатьох формах і варіантах. Саме справедливий суд та ряд по праву є головними чеснотами князя.

Ту ж формулу, «судити і рядити», джерела донесли до нас і стосовно функцій церковних ієрархів. Так, у жалуваній грамоті князя Онуфрія, що датується, можливо², п. п. XIV ст.: «судити и рядити игумену Иоаннскому самому з братиею»³. Право суду щодо окремих категорій населення було делеговане церкві із часів Володимира Великого та Ярослава Мудрого. Як бачимо, середньовічні давньоруські автори вживали однаковий термінологічний апарат для характеристики судової та законодавчої діяльності князів, а рівно і такої ж діяльності церковних осіб, а отже слід говорити про наділення церкви не лише судовими, а й законодавчими функціями. «Делегованість» таких прав від світської влади усвідомлювалася і в давньоруську добу. Так, одна з вибірок на основі церковних статутів Володимира та Ярослава прямо вказує на зазначену формулу: «Сїи ряд и суд церковный уставили первии князи...»⁴. Залежність церковних прав від княжої волі проявлялася, зокрема, у наданні князями підтверджувальних грамот церкві на її права. Такі грамоти відомі з XII ст. і вийшли з ужитку вже за доби Ранняго модерну.

Суцільну залежність від релігійного гла має і вживання самого терміна «закон» на Русі. Зазвичай у давньоруських текстах він вживається для означення релігійного канону, наприклад: «закон грецький» (православ'я) та «закон латинський» (католицизм); статутів церковних організацій, наприклад: «закон крижацький» (дослівно – статут хрестоносців) та «закон Студійський» (Студійські правила для монастирів); Святого письма, зокрема митрополит Іларіон законом називає священне писання іудеїв.

Утім, зрідка термін «закон» вживається й у назвах правових пам'яток чи в контексті з юридичними нормами. Хронологічно найпершим зазвичай вважається згадка «закону руського» в тексті договорів Русі з Візантією. Однак, як показали новітні дослідження, літописець для представлення відомостей про війни та мирні договори Русі з Візантією користувався перекладом візантійського історичного твору. Причому немає однозначності в тому, де був зроблений переклад – на Русі чи на Балканах. Тож джерело це для висновків про власне значення терміну «закон» в Київській Русі вкрай ненадійне.

Давньоруська правова збірка «Избрание от закона Богом данаго Израиллю тоже Моисеемъ, о суде» теж цілковито вкладається в описаний зразок, оскільки слово «закон» тут вживається щодо релігійних текстів.

Власне саме в юридичному значенні термін «закон» вживається в назвах правових збірок: «Царя Константина судный закон людемъ», «Закона городь-

скаго главы различни, граний 40 числомъ» та «Книги законные, ими ж годится всякое дело исправляти всемъ православнымъ княземъ». Збірник «Закон городський» є перекладом візантійського кодексу «Прохірон», що можна перекласти як «Кишенькова книга законів». Усі ці тексти є взаємопов'язаними: «Закон судний людем» і «Книги законні» створені на основі власне норм «Прохірону». Відповідно вживання в їх назві слова «закон» зумовлене не певним осмисленням юридичного матеріалу, а літературною традицією пов'язувати похідний текст з джерелом. Аналогом чого виступає і назва згаданої збірки «Вибрання із законів Мойсеевих».

Хоча, як відзначалося вище, саме термін «рядити» виступав у значенні законодавчих функцій відповідного достойника (монарха чи церковного ієрарха), для позначення процесу законодавства, а рівно і для назви акта зазвичай вживався термін «устав» (давньоруське «оустав»). Традиційно в літературі українською мовою «устав» заміняють на «статут», то ж далі ці слова вживаються як синоніми.

У давньоруській традиції термін «устав» нерідко вживається замість терміну «закон». «Устав господень», «оустав чернець», «уставлено от святых отецъ» тощо. Можна зустріти формулу «уставі закон». Однак зазвичай відсутнє зворотнє найменування княжих статутів «законами».

Термін «устав» є похідним від слова «устанавли», затверджувати, встановлювати тощо, яке часто пов'язується з владною діяльністю, насамперед князів. Це яскраво підтверджує статут Ростислава Смоленського та підтверджувальна грамота до нього. В самому статуті князь лише зазначає, що він «оуставляє»⁵ єпископію та її права, а вже в підтверджувальній грамоті уточнено, що князь «утвердил устав церковнии»⁶. Подібна вказівка на княже «установлення» або «утвердження» міститься в ряді статутів. Водночас літописи містять чимало згадок про ті чи інші «установлення» князів, починаючи з правдньої частини «Повісті временних літ», яка розповідає про діяльність княгині Ольги по загибелі свого чоловіка⁷. Те ж зустрічаємо і в повчальній літературі. Так, у «Слові про закон і благодать» митрополит Іларіон зазначає, що князь Володимир «познавшиихъ Господа законъ уставити», тобто ввів християнство⁸.

Поряд з діяльністю князів, слід згадати і використання цих самих термінів для характеристики владної діяльності духовних ієрархів. Багато інформації тут дає «Життя преподобного Кирила Белозерського», в якому діяльність настоятеля описується такими словами: «кроме обычая и устава, яке блаженный Кириль уставилъ бяше», «И тако блаженный симъ уставомъ», «Бяше же уставъ блаженана Кирилла»⁹. Водночас слід навести «згадку від протилежного», дану у літописній характеристиці печерського ігумена Феодосія: «устава не изменяи, но твори вся по закону, по чину манастирьску»¹⁰.

З числа «уставів» слід назвати передусім «Суд Ярослава князя. Устав о всякихъ пошлинахъ и о уроцехъ». Таку назву має один з небагатьох давньоруських судебників, що збереглися до сьогодні, також відомий під назвою Пушкінського збірника. Однак більш відомий «Устав Володимерь Всеволодичъ», який є однією зі складових частин так званої Поширеної редакції Руської Правди. Власне, і перша її частина в деяких списках має назву

«Оустав великого князя Ярослава»¹¹, хоча в більшості списків названа «Суд Ярославль Володимеричь».

Не можна оминати і церковні статuti князів Володимира Великого та Ярослава Мудрого: «Оустав святого князя, крестившого Роусскою землю, о церковных соудах» та «А се оуставъ Ярославль соуды святительския», а рівно й пам'ятку новгородського походження «А се оустав Ярославль о мостех, осмеником поплатя», яку теж асоціюють з іменем князя Ярослава Мудрого. Тут слід все ж зробити застереження – церковні статuti «уставами» названі далеко не завжди. Так, значна кількість списків статutu Володимира називається «Рукописание святого князя Володимира, крестившого Роускою землю», «Заветь Володимиров» або починається словами про прийняття князем віри та надання церкви десятини. Значна кількість списків статutu Ярослава не мають назви, або ж вона виводиться з першого речення як «Князь велікій Ярославль»¹². В одному з найдавніших списків, протограф якого відносять до XIV ст., цей юридичний документ названо «Суд Ярослава князя, сна Володимерова»¹³. Втім, у більшості повних списків наприкінці міститься вказівка, що цей текст є «уставъ» або «уставление» князя. Однак тут маємо зробити повторне застереження – не слід забувати, що переважна більшість списків цих статutів були списані у XVI–XVII ст., тобто в часи, коли не могло бути й мови про термінологічну стабільність у зв'язку з еволюцією мови.

Крім названих, у літературі традиційно до числа княжих статutів відносять й ті пам'ятки, які не містять такої назви. Це насамперед документи, які в інтердіктію містять слова «оуставляю»¹⁴, «оуставъ бывъший преже насъ»¹⁵, «оуставили первии князи...»¹⁶, «уставление»¹⁷ тощо. Причому в пам'ятках зустрічається чергування формул «уставити» та «урядити»¹⁸. І тут знов таки слід враховувати добу створення списку і його повноту.

Окремо маємо зупинитися на проблемі догматизації знань про княжі статuti. Часто до їх числа в історичній літературі відносять й інші документи. Так, статut новгородського князя Всеволода про церковні суди, людей та мірила торгіві в самому давньоруському тексті озаглавлений «А се рукописание князя Всеволода»¹⁹. Слід також згадати статut Володимира о послухах, який має назву «Володимира князя суд о послоушестве»²⁰. Нарешті, з XIX ст. в літературі лишається поширеною думка, що до складу Поширеної редакції Правди Руської увійшов ряд княжих узаконень. Відповідно, далі конструюють різні інші «устава», як то статut 1097 р., доменальний статut Святослава Ярославича, статut о холопах, статut о резах, статut Всеволода Ольговича, статut про спадок тощо²¹. Такі статuti вже є цілковито науковими конструкціями, а отже, не можуть дати інформації щодо поглядів на сутність терміна «устав» власне давньоруського населення, а також і на належне вживання цього терміна.

Вже згадувалося, що статuti могли мати й інші назви, наприклад «рукописание» або «суд». Водночас джерела донесли і протилежне вживання, а саме: дуже цікавий приклад знаходимо в «Повісті о новгородском архієпископі Іоні», де княже рукописання характеризується тими словами, якими зазвичай позначаються «устава» чи «уставні грамоти»: «Тогда же и самъ князь Василіе

в ровавь об щанним ему от святителя, духовную грамоту списа, уставляя сыномъ своим и жен своєю грады во власти и како дани подаяти т м великому их князю, вящшему сынови его Ивану»²².

У контексті княжих статутів слід згадати термін «урок», що подекуди входить до складу назв правових актів чи збірок. Слово «урок» (давньоруське «оурок») зустрічається переважно в тексті окремих статей у складі статутів чи великих збірників, як то «мостикам уроци», «уроци судебни», «уроци скоту», «урок платити» ПР РП. Наприклад, т. зв. Пушкінський збірник має заголовок «Суд Ярослава князя. Устав про всякі пошліни та уроки», чим чітко вказує на підпорядкований характер таких творів.

Повертаючись до слова «ряд» слід відзначити, що в давньоруську добу стосовно правових джерел воно вживалося переважно для позначення договорів, насамперед зовнішніх (міжнародних і міжкнязівських) та внутрішніх (договори з народом) княжих договорів, а рівно й феодалних чи цивільних договорів, хоча як назва в них зазвичай не фігурувало (окрім договорів цивільних чи примирних). Тодішня традиційна назва – «хрестна грамота», оскільки обов'язковим елементом її було хрестоцїлування: «ты брате к намъ крестъ целоваль на Романове рядуу ... а се ти крестныя грамоты»²³, «и Володимерко възверже емоу грамотоу хрестноюю»²⁴. Для міжнародних актів типовою була назва «мир»: «докончахомъ миръ»²⁵. Проте слід черговий раз згадати назву вибірки на основі церковних статутів Володимира та Ярослава, де в самій назві закладено наступну формулу: «Сїи ряд и суд церковный уставили первии князи...»²⁶. Тобто ми по суті маємо вислів «уставити ряд». Втім слід врахувати, що слово «ряд» та похідні від нього вживалися дуже широко у всьому різноманітних значеннях.

Ймовірно найсуттєвішою різницею із загальноєвропейською практикою є вживання категорії «звичай». Якщо, як зазначалося вище, в християнській Європі звичаєве право посідало дуже важливе місце, а самі звичаї вживалися всьому широко, правові пам'ятки Давньої Русі цей термін вживають вельми рідко. Більше того, наявні приклади вказують на синонімічність розуміння «звичаю» та «уставу». Багато інформації тут дає «Життя преподобного Кирила Белозерського», в якому щодо дій настоятеля зазначається: «кроме обычая и устава, яке блаженный Кирилъ уставилъ бяше» та «Бяше же се обычай блаженнаго Кирила: ... И тако блаженный симъ уставом ... Устави же не токмо же при своем животе ... но паче и по своем преставлении таковым не обретатися заповедавъ»²⁷. Автор «Життя» однозначно вказує не лише на тотожність звичаю та статуту, а й на те, що «обычай устави». Також звичаями названі церковні норми щодо підпорядкування єпархій, а рівно й норми щодо розподілу повноважень між світською та церковною владою в різних країнах у збірці «*О власти епископ и о пределех их*» яка містить перекладні положення Святих соборів зі складу «Мірила праведного»²⁸. В тому ж «Мірилі праведному» знаходимо і дуже широке вживання слова звичай, зокрема і в значенні антагоністичному закону – у «Законі градському». Втім, це є південно-слов'янський переклад «Прохірону» і мова перекладу є доволі далекою від вживаної на той час на Русі.

Викладене дає підставу для ряду висновків. По-перше, слід говорити про те, що і «звичай», і «ряд», і «суд», і «рукописання», і «урок», а іноді й «закон» – це все одночасно і «устава». В тому разі, коли йдеться про законодавчу діяльність влади, ми зустрічаємо лише двох законодавців: князя і церкву. Типове для більшості країн християнської Європи протистояння звичаю та закону в джерелах Київської Русі не знаходить свого відображення. І, по-друге, слід вкотре раз звернути увагу на виключне взаємопроникнення світського та церковного за своїм походженням правового матеріалу. Не дарма дослідники вже двісті років ламають списи щодо того, чи слід вважати Кормчі книги, «Мірила праведні», а також подібні їм правові збірники церковними чи світськими за походженням та призначенням. Як не згадати тут черговий раз Пушкінський збірник «Суд Ярослава князя. Устав о всячих пошлинах и о уроцех», в якому вміщені і церковні повчання, і світські статuti, і міжнародний договір, і збірки церковно-світського походження («Вибрання з законів Мойсеєвих» та «Закон Судний людем» Поширеної редакції).

1. Блок М. Апология истории или ремесло историка – Изд. 2-е, доп. / пер. Е. М. Лысенко; прим. и статья А. Я. Гуревича. – М.: Наука, 1986. – С. 171–172. 2. Полоцкие грамоты XIII – начала XVI вв. Вып. III / Сост. А. Л. Хорошкевич. – М.: Б. и., 1980. – С. 133–139. 3. Там же. – Вып. I. – М.: Б. и., 1977. – С. 43. 4. Древнерусские княжеские уставы. XI–XV века. – М.: Наука, 1976. – С. 203. 5. Там же. – С. 141. 6. Там же. – С. 145. 7. Полное собрание русских летописей (далее – ПСРЛ). – Т. 2. Ипатьевская летопись. – Изд. 2-е. – М.: Б. и., 1908. – Ст. 48. 8. Библиотека литературы Древней Руси. – СПб.: Наука, 1997. – Т. 1: XI–XII века. – 543 с. (далее – БЛДР-2). 9. Библиотека литературы Древней Руси. – СПб.: Наука, 1999. – Т. 7: Вторая половина XV века. – 581 с. (далее – БЛДР-7). 10. Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов. – М.–Л.: Изд. АН СССР, 1950. – С. 201. 11. Правда Русская. – Т. 1: Тексты. – М.: Изд. АН СССР, 1940. – С. 298. 12. Древнерусские княжеские... – С. 128. 13. Там же. – С. 104. 14. Там же. – С. 141. ПСРЛ. – Ст. 932. 15. Древнерусские княжеские... – С. 147. 16. Там же. – С. 203. 17. Там же. – С. 103. 18. Там же. – С. 148. 19. Там же. – С. 160. 20. Правда Русская. – С. 262. 21. Милов Л. В. О происхождении Пространной Русской Правды // Милов Л. В. Исследования по истории памятников средневекового права: Сб. статей. – М.: РОССПЭН, 2009. – С. 277. 22. БЛДР-7. 23. ПСРЛ. – Ст. 670. 24. Там же. – Ст. 315. 25. Грамоты Великого Новгорода и Пскова / Под ред. С. Н. Валка. – М.–Л.: Изд. АН СССР, 1949. – С. 57–58. 26. Древнерусские княжеские... – С. 203. 27. БЛДР-7. 28. Мерило Праведное по рукописи XIV века / Издано под наблюдением и со вступительной статьей академика М. Н. Тихомирова. – М.: Изд. АН СССР, 1961. – Л. 93–99 об.

Rominskiy Ye. «Ryad», «Ustav», «Zakon» and «Zvychay»: correlation of sources of law in the princely era of Old Rus

Exploring the sources of law of a particular historical era should begin with a general description of the worldview of this era and directly of the perceptions of law in this era. Attention is drawn to the features of medieval Christian view of the world as one large community-flock that by God's will is divided into a number of smaller communities and countries, each with their secular and spiritual leaders appointed «by God». These leaders were given legislative function, just as the source of Christian law is God himself. But this view was closer to the «ideal model» of society. In the real Middle Ages Christianity spread among the peoples of Europe at the stage where they have had a long political and legal history, especially

concerning the more Northern and Eastern Europe, which embraced Christianity much later. Regarding the sources of law it has received expression in the parallel existence of secular and church law, as well as in division of the law in «lex», ie laws that came from secular and religious leaders and «customs» which evolved from the rules of the ancient law and the regulations formed in society.

Based on the foregoing, the author analyzes the legal monuments of Kievan Rus in order to assign them to certain sources of law. The main subjects of the research were the Old Rus legal terms and concepts. Through analysis of the principles of the use the conclusions were made about the prevalence of certain terms, their family and category correlations. Accordingly, the conclusions about the nature of certain types of sources of law and the relationship between them were drawn. Some attention was paid to the issue of legislative function of secular and religious rulers. Also, the problem of balance of secular and religious laws, as well as the special features of perception of legal custom in the princely era of Old Rus were reflected in the article.

At the end the general conclusion is drawn that in cases where the sources are talking about legislative activities of government, we find only two legislators: the prince and the church. The confrontation of custom and law typical for most of Christian Europe does not find its reflection in the sources of Kievan Rus. It is necessary to say that «Zvyчай» and «Ryad» and «Sud» and «Rukopycannya» and «Urok» and sometimes «Zakon» – these all are «Ustav» at the same time. It should also be emphasized that there is an exclusive interpenetration of secular and ecclesiastical (by origin) legal material, which has attracted the attention of researchers of «Kormchiye knigi», «Miryla Pravednogo» and similar legal compilations of church or secular origin and designation for centuries.

Key words: history of state and law, medieval law, secular law, ecclesiastical law, sources of law, law, legal custom, law-making treaty.

УДК 321 (091); 34 (91); 340. 149

Т. І. БОНДАРУК,
кандидат юридичних наук

ПРИВИЛЕЙ У ПРАВОУТВОРЮЮЧОМУ ПРОЦЕСІ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО

Зроблено спробу з'ясувати юридичну природу привілею у середньовічному праві у контексті інституту дара, а саме взаємного дара. Розглянуто привілей як форму права, види привілеїв. Приділено увагу великокнязівським привілеям, зокрема уставним грамотам. На підставі аналізу структурних елементів і стадій правоутворюючого процесу зроблено висновок про їх ключове місце в системі права на українських землях Великого князівства Литовського.

Ключові слова: привілей, дар, правоутворюючий процес, Велике князівство Литовське.

Бондарук Т. І. Привілей в правообразовательном процессе на украинских землях Великого княжества Литовского

Сделана попытка выяснить юридическую природу привилея в средневековом праве в контексте института дара, а именно взаимного дара. Рассмотрено привилей как